

EBU'L-HASAN HAKÂNÎ'DE HOŞGÖRÜ VE İNSAN SEVGİSİ

Ruhattin YAZOĞLU *

Özet

İnsan, toplum içinde yaşayan bir varlıktır. Bir arada yaşamaya ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaç psikolojik olduğu kadar, sosyal ve iktisadî bir gereksinimdir. Bu gereksinimler çeşitli milletlerin, farklı dinlerin, ideoloji ve sistemlerin insanlar arasında kabulünü sağlar.

Ebu'l-Hasan Harakânî için bireysel ve toplumsal anlamda dirlik ve düzenliliği kurmanın en önemli yolu hiç şüphesiz, insaniyetçiliktir. Onun düşüncesindeki “insan değeri” ve “insanlık” kavramları, hem Türk insaniyetçiliğinin temelleridir, hem de dil, din, ırk ve mezhep bölüntülerine karşı çıkan evrensel bir nitelik taşımaktadır. Dolayısıyla, Tanrı aşkıyla dolu olan ve bu aşkın topluma yansısıyla insan sorunlarının çözülebileceğine inanan Harakânî'yi hümanist olarak tanıtmamızın yanlış olacağı kanaatindeyiz.

Biz bu çalışmamızda Harakânî'ye “insaniyetçi” düşünür, öğretisine de “insaniyetçilik” demenin daha uygun olacağını ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Harakânî, Hoşgörü, İnsan, Sevgi.

Tolerance and Human Love of Abu'l-Hasan al-Kharakani

Abstract

Human beings live in a society. They need living all together. This need is as much psychological as social and economical. These need enable acknowledgement of various nations, disparate religions, ideologies and systems within the human beings.

According to Abu'l-Hasan al-Kharakani, the most significant way of establishing livelihood and orderliness within the individual and social context is undoubtedly humanitarianism. “Human value” and “humanity” concepts in his sense are both the basis of Turkish humanity and also have a

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
(e-posta: ryazoglu@atauni.edu.tr)

universal characteristic standing up to language, religion, race and sectarian strife. Thereby, we are of opinion that it is a mistake to represent al-Kharakani who is filled with love of God and believes to overcome human problems by the reflection of this love on society as humanist.

In this study, we have attempted to put forward referring al-Kharakani as “humanitarian” philosopher and his discipline as “humanitarianism”.

Key Words: al-Kharakani, Tolerance, Human, Love.

İnsan kendiliğinden, tesadüfen veya sebeplerin birleşmesiyle var olan bir canlı değil, Allah’ın yarattığı bir varlıktır. Kur’an’da insanın; yaradılışı, yaradılış gayesi, görev ve sorumlulukları, üstün özellikleri, zayıflıkları vb. uzun uzun anlatılır.

Kur’an’ın birçok yerinde insanın üstün oluşu ifade edilir ve onun, “ahsen-i takvim” (düzgün bir şekilde, güzel bir suretin, mükemmel bir mizacın ve çeşitli duyguların sahibi, pek çok gizli kabiliyetlere sahip ve ilâhî emanetin yüklenicisi olarak) üzere yaratıldığı vurgulanır. Allah, yarattığı insana, melekleri secde ettirir ve ona kendinden ruh üfler. İnsanın şanını, şerefini yüceltir, güzel rızıklar ile onu diğer yaratıklardan üstün tutar. Allah, üstün bir şekilde yarattığı insana sorumluluklar yükler. O, Allah’ın yeryüzündeki halifesidir. İslâm’da insana verilen en büyük paye insanın, “Allah’ın halifesi” olmasıdır. “Halife”, başkasına halef olan ve onun yerine geçen demektir. İnsanın Allah’a halife olması mükellefler arasında Allah adına hükmetme yetkisine sahip olmasındandır. Bu yönüyle insan, melekleri bile aşabilecek bir özelliğe sahiptir. İnsanın çok şerefli ve üstün olarak yaratıldığını Allah yeminle vurgular. İnsanların meleklerden üstün olduğunun delillerinden birisi de bu âyettir. Allah insanı şekil olarak en güzel bir biçimde (kıvamda) yaratmıştır. İnsana O şekil vermiş ve şeklini en güzel yapmıştır. İyice düşünüldüğü takdirde, insanda en büyük gücün sanat harikaları kolayca görülecektir. Kendisine nispet edilen “Sen kendini küçük bir varlık zannedersin, ancak sende en büyük âlem dürülmüş halde mevcuttur” mısralarıyla Hz. Ali bu gerçeği dile getirmiştir. Şeyh Galip de:

“Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen / Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen.” (Kendini küçümseme, kendine değer vererek bak. Çünkü sen bu âlemin varlık sebebi, özü, aslı, mayasıdır. Şayet bu kâinat-şekil bakımından- bir göze benzetilirse sen de onun bebeğisin, gören kısmısın).

İnsan, melekler ve hayvanların aksine, kendisinde iki zıt gücün bir arada bulunduğu bir varlıktır. Meleklerde şehvet (arzu) gücü yoktur. Bu nedenle meleklerin günah işleme özellikleri yoktur. Hayvanlar, kendilerine akıl verilmediği için yaptıklarından sorumlu değildir. İnsanda ise her iki güç birden mevcuttur. İradesini hangi yönde kullanırsa, o yönü diğerine ağır basacaktır. Örneğin, aklını, arzularının emrine vermesi halinde hayvanlardan daha da aşağı bir dereceye düşecektir. İşte aslında en güzel bir biçimde yaratılan insanın sonra aşağıların en aşağısına itilmesi bu yüzdendir. Diğer yönüyle, melekleri aşabilmesi de arzularını, aklının emrine vermesiyle olacaktır.

Bütün felsefî sistemler insanı, ya “düşünen” ya da “konuşan” canlı şeklinde tarif ederler. Alexis Carrel, felsefî ve bilimsel ideolojilerin insanı tarif etmekten ve tanımlamaktan çok uzak olduklarını söylemekle insandaki bu engin niteliğe işaret etmektedir. Görüldüğü gibi İslâm, insana, Allah’ın kulu olarak en yüksek payeyi verir.

Öte yandan, Allah, Kur’an’da, insanın, cahil, aceleci, zalim, zora dayanamayan, nankör, gözü doymaz birisi olduğunu da açıklar. Bu zaafiyetlerine karşılık insan, Allah’ın rızasına ulaşabilir. Çünkü insan ancak yaptığı ameller sayesinde Allah’ın rızasını kazanabilir. Bu da, Allah’ı ve Resulünü sevmekle olur.

İnsan, toplum içinde yaşayan bir varlıktır. Bir arada yaşamaya ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaç psikolojik olduğu kadar, sosyal ve iktisadî bir gereksinimdir. Bu gereksinimler çeşitli milletlerin, farklı dinlerin, ideoloji ve sistemlerin insanlar arasında kabulünü sağlar.

Sistemler arasında farklılıklara bakılırsa, her birinin insana bakışı farklıdır. Kapitalizm; kendi sistemi içinde ferdi ön plana çıkarıp, ferdi

toplum menfaatinin önüne geçirir. Bu durum insanların bencilleşmesine, çıkarları uğruna toplumu heder etmelerine yol açar. Komünizm ve sosyalizmde ise, toplumcu bir bakış açısı öne sürülürken, ne fert ne de toplum serbest bir seçim yapabilir. Söz, toplum adına "Belirli bir yönetici" zümrenin elindedir.

Başta bu ideolojiler olmak üzere, insanoğlunun ortaya koyduğu her türlü çaba, görünürde insanı mutlu etmek, hayatı güzelleştirmek ve huzurlu bir toplum oluşturmak içindir. Bu amaçla insanın ortaya koyduğu her ideoloji bazı isabetli kurallar koyarken, birçok yönden de tahribatlar meydana getirir.

Harakânî için de, bireyin dirlik ve düzenliliğini, yaşadığı toplumun dirlik ve düzenliliğini kurmanın en önemli bir yolu hiç şüphesiz, insanîyetçiliktir. Yani Harakânî'nin insanîyetçilik anlayışıdır. Harakânî'nin insanîyetçiliğini anlatmadan önce, bu kelime ile ne kastettiğimizi açıklamamız gerekir.

Burada ilk önce şunu belirtmemiz gerekir: Harakânî'nin bu insanîyetçi anlayışını hümanizm olarak adlandırabilir miyiz? Bilindiği gibi hümanizm kelimesi, 'insan sevgisi' mânâsında ilk defa Romalı düşünür Cicero (MÖ 106-43) tarafından telâffuz edilir. Fakat kelimenin yaygın olarak kullanılması 16. yüzyılın sonlarına doğru olur. 'Aydınlanma devri' filozoflarıyla felsefî mânâ kazanarak bir dünya görüşü hâline gelen hümanizm, bütün problemlerin insandan başka kaynağa müracaat etmeden çözülebileceğini savunan, insanı tek ölçü koyucu olarak merkeze oturtan, dolayısıyla din ve Allah inancını tamamıyla dışlayan bir görüştür. Ateist, materyalist ve Marksist akımlar genellikle kendilerini hümanist olarak vasıflandırır.¹

¹ Bkz. Mehmet Bayrakdar, *Yunus Emre ve Aşk Felsefesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1991, s.87.

İşte bütün bu açıklamalardan hareketle, bütün gönlü Tanrı aşkıyla dolu olan ve bu aşkın topluma yansısıyla insan sorunlarının çözülebileceğine inanan Harakânî'yi hümanist olarak tanıtmamızın yanlış olacağı kanaatindeyiz.

Ancak diğer taraftan, günümüzde, özellikle de Türkiye'de, hümanizm felsefe anlamının dışında halk arasında bir kullanım kazanarak tolerans ve hoşgörü karşılığı kullanılmaya başlanmıştır. Hümanizm kelimesinin bu amiyane kullanımıyla, tolerans ve hoşgörüyü oldukça ağırlık veren Harakânî'ye hümanist demede de belki bir sakınca olmayabilir.²

Burada biz, Harakânî ve öğretisini bir adla adlandırmamız gerekirse, Harakânî'ye “insanîyetçi” düşünür, öğretisine de “insanîyetçilik” demeyi tercih etmek istiyoruz. “İnsanîyet” sözcüğünden türetilen bu deyimler, hümanizm ve hümanist deyimlerinden hem daha kapsamlıdır hem de Harakânî'ye ve öğretisine daha uygundur.

Harakânî'nin insanîyetçiliğinin temelinde “aşk”ın çok önemli olduğu kadar derin bir yeri de vardır. O, aşkın mahiyetini izah ederken boyutlarını ve işlevlerini de ele almıştır. Aşkın, insan hayatındaki yerini dikkatli bir şekilde açıklamıştır. O, bunu şu şekilde dile getirmiştir: “Allahu Teâlâ bana öyle bir fikir vermiştir ki, yarattığı her şeyi onda gördüm ve onda kalakaldım. Gece ve gündüzdeki meşguliyetlerimi (o fikir) görünmez hale getirdi. O fikir basiret oldu, küstahlık ve muhabbet oldu, heybet ve vakar oldu. O fikir nedeniyle O'nun vahdaniyetinin içine düştüm. Bir yere ulaştım ki fikir hikmet, dosdoğru yol ve halka karşı şefkat haline geldi. Onun yaratıklarına karşı, kendimden daha müşfik birini görmedim. O zaman dedim ki: Keşke bütün halkın yerine ben ölsem de halk ölüm yüzü görmese! Keşke bütün halkın hesabı benden sorulsa da kıyamet günü onların hesap vermeleri gerekmeseydi! Keşke tüm halkın azabını bana çektirse de onların cehennem yüzünü görmeleri gerekmeseydi!”³

² Bkz. Bayraktar, *Yunus Emre ve Aşk Felsefesi*, s.87.

³ Feridüddin Attâr, *Evliya Tezkireleri*, çev. Süleyman Uludağ, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007, s.606.

O halde, her yerde ve her şeyde Allah'ı görebilme, Harakânî'ye göre, insaniyetçiliğin temel düşüncesidir. Harakânî bu gerçeği şu şekilde dile getiriyor:

“Benimle birlikte O'nun huzuruna varınca kalbimi çağırdım, o da geldi. Daha sonra iman, yakîn, akıl ve nefis de geldi; kalbi, bu dördünün ortasına getirip koydum; yakîn ihlâsı, ihlâs da ameli yanına aldı ve böylece Hakk'a erdim. Sonra öyle bir makam ortaya çıktı ki, daha hoş olanı görmemiştim. Burada her şeyi Hak olarak gördüm; o zaman (Hak Teâlâ) oraya götürdüğüm o dört şeyi bana muhtaç kıldı.”⁴

“Hak'tan başka her şeye sırt çevirip kendime seslendim. Hak'tan cevap gelince Hakk'ın huzuruna kabul edildiğimi anladım ve ‘Lebbeyk Allahümme lebbeyk!’ diye bağırdım. İhrama girip hac ettim, vahdaniyette tavaf yaptım. Beni Beytu'l-Mamur ziyaret, Kâbe tesbih etti, melekler de övdü. Ortasında Hakk'ın sarayı ve hanesi bulunan bir nur gördüm. Hakk'ın sarayına varınca bende ben diye hiçbir şey kalmadı!”⁵

Öte yandan Harakânî, Allah'a samimi bir imandan sonra, gerçek kulluğun da, evrensel insanlık veya insaniyetçilik düşüncesinin oluşması ve kazanılmasında büyük rol oynadığı görüşündedir. Harakânî'ye göre gerçek kulluk, hakiki anlamıyla ibadet yapmaktır.

İbadet konusu, Harakânî'nin eserlerinde çok açık bir şekilde ve geniş olarak yer alır. O bu konuda şöyle demektedir:

“Amele devam et ki, ihlâs ortaya çıksın ve ihlâsa devam et ki, nur ortaya çıksın. Nur ortaya çıkınca ise Allah'ı görürcesine ibadet edersin.”⁶

Muhammed İkbâl'in de dediği gibi, ibadetlerin ilk ve son gayesi, insanın Allah'a yönelmesi ve O'na yaklaşmasıdır.⁷ “...Nerede olsanız, O sizinle beraberdir...” (Hadîd: 57/4), “...Biz insana şah damarından daha

⁴ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s.607.

⁵ Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s.607.

⁶ Ebu'l-Hasan Harakânî, *Seyr ü Sülûk Risalesi*, çev. Mustafa Çiçekler, der. Sadık Yalsızuçanlar, Sufi Kitap, İstanbul, 2006, s.110.

⁷ Bkz. Muhammed İkbâl, *İslâm'da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev. N. Ahmet Asrar, Bir Yayıncılık, İstanbul, 1984, s.128-129.

yakınız” (Kaf: 50/16) âyetlerinden de anlaşılacağı üzere, Allah her yerde hâzır ve nâzırdır. İnsanın bundan fiilen haberdar olması, ancak Allah’ı kendisinde şuurlaştırmasıyla mümkün olur. Allah’ı şuuruna yerleştirebilen kişi, her an O’nun huzurunda olur. Gerçek kulluk da budur.

Allah’ı şuura yerleştirme, ancak O’nu hatırlamakla olur. Bütün ibadetler her yönüyle Allah’ı anma ve zikretme vasıtalarıdır. İbadetlerin esası, Allah’ı zikirdir.⁸

Nihayet gerçek kulluk da, insanı sosyal ve ahlakî hoşgörüyeye götürür. Bir başka ifadeyle, tolerans ve hoşgörü de, Harakânî’nin insaniyetçiliğini oluşturan en önemli bir düşünce ve onun kazanılmasını sağlayan en sağlam yoldur. Hoşgörü, başka inanç ve kanaatlere saygılı olmaktır.⁹ Esasen başka inanç ve kanaatlere saygılı olmak, kendi inanç ve kanaatine bağlı olmamak değildir. Ayrıca bütün inanç ve kanaatler karşısında kayıtsız kalmak da değildir.¹⁰ Hoşgörü, ne fikrî mânâda başıboşluk, ne de şahsiyetten fedakârlıktır. Fakat o, çok ciddi ve titiz bir hakikat arayışı hamlesiyle, bu arayışa bütün bir insanlık evrenini ortak etme isteğiyle, yine aynı hakikati egoist bir tavırla kendine saklamak değil, onu bütün bir beşerî dünya ile paylaşmayı arzulanıdır.¹¹ Sözün özü hoşgörü, insanları kendi konumunda kabul etmektir.

Bilhassa Ebu Hanife anlayışında inançsızlık (küfür) her ne kadar cinayetlerin en büyüğü olarak değerlendirilse bile, kul ile Allah arasında kabul edilir ve böylesi cinayetlerin cezasının ahirete ertelendiği belirtilir. Bu

⁸ Mehmet Bayrakdar, *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1987, s.9.

⁹ Mehmet S. Aydın, “Hoşgörünün Dinî Temelleri”, *Mehmet S. Aydın ile İçerik Kritik Bakış (Din-Felsefe-Laiklik)*, (haz. Mehmet Gündem), İyi Adam Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.171.

¹⁰ Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s.112; Recep Kılıç, *Âyet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlak*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s.57 vd.

¹¹ Kenan Gürsoy, “Felsefe ve Hoşgörü”, *Türk Felsefe Dünyası Dergisi*, sy.: 1, Ankara 1991, s.21.

prensipten hareketle, sosyal, ahlâkî ve hukukî münasebetlerde, insanlık vasfı esas alınır. Bu anlayışa göre, kötü olan insan değil, insanın davranışlarıdır.

Öte yandan Müslümanlarla Ehl-i Kitap arasında Yaratıcının birliği söz konusudur. Zaten Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler Hz. İbrahim’i Peygamber kabul ederler. Öyleyse en azından ateizm ve materyalizm düşüncesine karşı semavi din mensuplarından, aralarındaki teolojik ve tarihî ihtilafları tartışma konusu yapmaktan ziyade, ittifak noktalarını öne çıkarmaları beklenir. Ayrıca bir köy hâline gelen dünyamızda bütün insanları ilgilendiren terör, açlık, gelir dağılımındaki dengesizlik, eğitimsizlik, insan hakları ihlâlleri, emanet bırakılan tabiatın tahribi gibi problemlere karşı artık milletlerarası ortak mücadeleye ihtiyaç vardır.

Bu düşüncelerden hareketle, Harakânî’nin hoşgörüsünü şu şekilde açıklayabiliriz: Harakânî için hoşgörü, bir insanın, Allah’ın ve insanların istemediği olumsuz sosyal ve ahlâkî duygu ve davranışlardan kaçınmasıdır.

Adil davranmak, kin beslememek, kişiler arasında sınıf farkı gözetmemek, bağışlamak, gönül almak gibi bütün güzel ahlâkî duygu ve davranışlar hoşgörünün eseridir.

Harakânî’ye göre hoşgörü, ibadete eşittir:

“Bir mü’mini incitmeden sabahdan akşama varan bir kimse o gün akşama kadar Peygamberle yaşamış olur. Eğer mü’mini incitirse Allah onun o günkü ibadetini kabul etmez”.¹²

Harakânî’ye göre hoşgörü, insanları dinî inançlarından ve siyasî kanaatlerinden dolayı ayrı ve farklı görmemektir. Herkesi diniyle ve düşüncesiyle hoş görmektir. Harakânî, hoşgörüyü sadece bir dinin farklı mezhep ve grupları için düşünmez, farklı dinler için de düşünür. Çünkü onun evrensel din anlayışı bütün insanlara ulaşmayı hedefler. O, bunu şu şekilde dile getirir:

¹² Attâr, *Evliya Tezkireleri*, s.628.

“Her kim bu dergâha gelirse, ekmeğini verin ve inancını sormayın. Zira Allah katında ruh taşıyan herkes Ebu'l-Hasan'ın sofrasında ekmeğe layıktır”. Harakânî'nin bu düşüncesi, daha sonra Mevlânâ'da

“Gel, gel, her ne olursan ol, gel!

İnançsız da, putperest de olsan, gel!

Burası umutsuzluk dergâhı değil,

Yüz kere bozsan da tövbeni, yine gel!” şeklinde ifadesini bulmuştur.

Böylece bütün insanlık, dini, rengi, dili ne olursa olsun Harakânî'nin çağırıldığı bu “dergâh”a davetlidir. Yaşama sevinçlerini kaybedenler, hayata küsenler, tövbesini bozanlar bu “dergâh”ta yeni ümitlere ulaşabilirler. Harakânî bu davetiyle, insan kitlelerini parçalayan, insan gönüllerinin öze ulaşmasını engelleyen tüm bağların koparılmasını istemekte ve tüm insanlığı en iyiye, en doğruya, yegâne gerçeğe çağırmaktadır.

Bu açıklamalardan sonra şunu diyebiliriz: Harakânî'nin düşüncesindeki “insan değeri” ve “insanlık” kavramları, hem Türk insanîyetçiliğinin temelleridir, hem de dil, din, ırk ve mezhep bölüntülerine karşı çıkan evrensel bir nitelik taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Attâr, Feridüddîn, *Evlîya Tezkireleri*, çev. Süleyman Uludağ, Kabalcı Yayinevi, İstanbul, 2007.
- Aydın, Mehmet S., “Hoşgörünün Dinî Temelleri”, *Mehmet S. Aydın ile İçerik Kritik Bakış (Din-Felsefe-Laiklik)*, (haz. Mehmet Gündem), İyi Adam Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- Bayraktar, Mehmet, *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1987.
- , *Yunus Emre ve Aşk Felsefesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1991.
- Gürsoy, Kenan, “Felsefe ve Hoşgörü”, *Türk Felsefe Dünyası Dergisi*, sy.: 1, Ankara 1991.

- Harakâî, Ebu'l-Hasan, *Seyr ü Sülûk Risalesi*, çev. Mustafa Çiçekler, der. Sadık Yalsızuçanlar, Sufi Kitap, İstanbul, 2006.
- İkbâl, Muhammed, *İslâm'da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev. N. Ahmet Asrar, Bir Yayıncılık, İstanbul, 1984.
- Kılıç, Recep, *Âyet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlâk*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
- Mevlânâ, *Rubâîler*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul, 1964.
- Öner, Necati, *İnsan Hürriyeti*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.